

Tıp Etiğinde Hak Kavramı

THE CONCEPT OF RIGHT IN MEDICAL ETHICS

Erdem AYDIN*

*Doç.Dr.,Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji-Tıbbi Etik AD, ANKARA

Özet

Bu çalışmada hasta hakları üzerinde durulmakta ve bazı fikirler belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hasta hakları, Tıp etiği

T Klin Tıp Etiği 1999, 7:84-87

Bu *yû* İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayınlanıştm 50. yıl donumu. Bildirge bugüne kadar birçok kere gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Bilindiği gibi bildirgenin kapsamında insan sağlığı ve tıbbi bakımla da ilgili bir madde bulunmaktadır. 25. maddede yer alan insan sağlığıyla ilgili prensip şu şekildedir: "Her insanın yiyecek, giyecek tıbbi bakım ve gerekli toplumsal hizmetler de dahil olmak üzere, kendisinin ailesinin sağlığını ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine hakkı vardır; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk ya da geçim olanaklarından iradesi dışında yoksun kaldığı diğer hallerde güvenlik hakkına sahiptir". Dikkat edileceği gibi burada "tıbbi bakım" hakkından söz edilse de "hasta hakkı" ifadesi yoktur. Zaten Bildirgenin yürürlüğe girdiği yıllarda hasta hakları kavramı henüz gündeme gelen bir konu değildi.

İnsanlık tarihi yönünden son derece önemli bir belge olmasına rağmen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin imzalayan ülkelere yönelik herhangi

Yazışma Adresi: Erdem AYDIN
Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Deontoloji-Tıbbi Etik AD, ANKARA

*> Bu makale 10 Aralık 1998 tarihinde Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde düzenlenen panel içerisinde sunulmuştur.

Summary

In this article, the rights of patient are investigated and some thoughts are stressed.

Key Words: Patient rights, Medical ethics

T Klin J Med Ethics 1999, 7:84-87

bir yaptırım gücüne sahip değildir. Bu nedenle devletler, bildirge prensiplerini uygulayıp uygulamamakta serbesttirler. Bildirgedeki prensipler kimi yer ve zamanda arzu, istek düzeyinde kalmaktadır.

Burada ilk önce hak kavramına biraz değinmek istiyorum. Hak nedir, şeklinde bir soru sordumuzda, bu soruyu nasıl yanıtlayabiliriz? Genel ve çok kısa bir tanıma göre hak "hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir". Öyleyse hak, hukuk kurallarına dayanmaktadır. Hukuk kuralları devlet koyar. Devlet ise siyasal bir varlıktır ve belli bir anlayışa göre bu hukuk kuralları belirler. Bu hukuk kuralları içerisinde devlet, kişilere belli bazı serbesti ve özgürlükler, yani haklar tanıır. Devlet, tanıdığı bu hakları genişletebilir ya da daraltabilir. Dolayısıyla bugün dünyada hak yelpazesinin ülkeden ülkeye değişiklikler içerdiği bilinmektedir.

Diğer yandan ise günümüzde uluslararası olan ya da evrensel diyebileceğimiz ve ülkeden ülkeye göre değişmeyeceği varsayılan haklar bulunmaktadır. Bu haklara "İnsan Hakları" adı verilmektedir. İnsan hakları devletlerin kendi iç hukuku içerisindeki, az önce söylediğimiz serbesti ve özgürlüklerden farklı niteliktedir. Hatta bunların bir kısmı serbesti ve özgürlük bile değil tam tersine belli bir hak çerçevesi içerisinde kişiyi bağlayıcı nitelikte olabilirler (1).

Örneğin yaşama hakkı ya da eşitlik gibi kavramların yaşama geçirilmesinde zorlayıcı unsurların ortaya çıkabileceği söylenebilir. Devletler bugün söz konusu bu hakları koruduğu, kolladığı sürece modern devlet tanımına uygun olmaktadır. Bu bağlamda bir ülke hukukunda gerek kendi iç yapısından kaynaklanan hukuki haklar ile gerekse uluslararası düzeyde kabul gören insan hakları bir arada bulunabilir. Tüm bunlar hukuksal analiz açısından doğru ve kolay anlaşılabilir şekildedir.

Ancak konuyu bundan sonra başka yönlerden değerlendirmeye kalkıştığımızda son derece tartışmalı bir ortama gireriz. Böylesi bir tartışma kuşkusuz hasta hakları açısından da söz konusudur. İlk başta birbirlerinden ayırt edilmesi gereken "Hasta Hakkı" ile "Sağlık Bakım Hakkı" kavramlarıdır. Hasta hakları deyimi genelde hasta-hekim ya da hasta-hastahane ilişkisinde ortaya çıkan hak unsurlarına atfen kullanılmaktadır. Uluslararası bildirgelere baktığımızda çok zaman sağlık bakım hakkı kavramını ve ilgili öğelerini hasta hakları başlığı altında da görüyoruz. Kategorik olarak ayrılmaları kaçınılmaz olan bu kavramların bir arada kullanılmalarının nedeni konunun henüz kesin sınırlarla ayrılmasındaki güçlük ve belli bir bütünlük sağlama kaygısı olsa gerek. Zaten kimi zaman bir arada kullanılmaları kaçınılmaz oluyor (2).

Türkçe'de çok zaman "sağlık hakkı" olarak da kullandığımız sağlık bakım hakkı nedir? Bu kavramı, kişilerin her türlü tıbbi bakım ve tedaviyi eşit şekilde almasının garantisini tanımlayabiliriz. Bakım ve tedavi en azından insan hayatının sürdürülmesi ve sağlığın korunmasını sağlayacak "asgari" bir düzey içerisinde olsa da sağlanmalıdır. Bu yöndeki istek ve arzular İnsan Hakları Bildirgesi'nde olduğu gibi bugüne kadar çeşitli platformlarda dile getirilmiş ve çeşitli ulusal ve uluslararası bildirgelede yer almıştır.

En azından etik kaygılarımız yönünden dile gelen bu arzu, ne yazık ki bugüne kadar ülkelerin tümünde birden yaşama geçirilebilmiş değildir ve kısa zamanda da gerçekleştirilebilecek gibi gözükmemektedir (3). Sağlık bakım hakkı kavramının **pratikteki karşılığı** devletin vatandaşlarına sağlık hizmetlerinden **yararlanabilmesini bir "hak" olarak tanımasından** geçmektedir, **ki** bu çeşitli hizmet yöntemleriyle sağlanabilir ve hukuki bir düzenlemeler

yapılabilir. Yani bu konu devletlerin iç işleriyle ilgili bir konudur.

Buna karşın bugün hasta hakları kavramı ile ifade ettiklerimiz ise bu olgunun dışında, evrensel değerlerde bir olgudur. 1 Ağustos'ta ülkemizde yürürlüğe giren Hasta Hakları Yönetmeliği'nde hasta haklarını, "temel insan haklarının sağlık hizmetleri sahasındaki yansıması" olarak tarif etmektedir. Demek oluyor ki hasta hakları dediğimizde dünyanın her yerinde geçerli olabilecek evrensel haklardan söz etmekteyiz. Ve yine yönetmelik metninde yönetmeliğin bir tür gerekçe niteliği taşıyan ifadesinde "hasta haklarını somut olarak göstermek" cümlesi yer almaktadır.

Kuşkusuz hak ve hakla ilgili kavramların somut biçimde dile getirilmesi ve açıklanması kolay değildir. Bir kere bazı hakları somut biçimde gerçekleştirmek istiyor iseniz, bunu gerçekleştirecek insanlara daha doğru bir ifade ile belli "insan taraftarlarına" ihtiyacınız vardır. Bu taraflardan biri o "hakkı" sağlamakla ödevli olan kimse, diğeri ise hakkın gerçekleşmesini bekleyen kişidir. Bunun yanında kabul edilmiş herhangi bir hakkın yaşama geçirilebilmesi için bu tarafların ayrıca belli bir "özel konum" içerisinde olmaları gerekir. Bu söz konusu karşılıklı özel konum hakları terminolojisi içerisinde "pozitif haklar" ve "negatif haklar" şeklinde adlandırılmaktadır (4,5).

Bir pozitif hak durumundan konuştuğumuzda, o hakkı temin etmekle ödevli-sorumlu tarafın karşı taraf için "birşeyler" yapması gerekmektedir. Burada bir eylem, bir girişim ya da bir müdahale söz konusu olabilir. Oysa negatif hak dediğimizde ise ödevli-sorumlu kişinin karşı taraf için bir şey yapmaktan sakınması durumu ifade edilmektedir. Böylelikle karşı tarafa herhangi bir zarar vermektense kendini alıkoymuş olur. Hasta hakları hem pozitif hem negatif haklardan oluşmaktadır. Örneğin hekimin hastasını bilgilendirip tıbbi müdahale için onanımı alması bir pozitif hak durumunun gerçekleşmesidir; hastaya ait bilgilerin gizli tutulması ise de bir negatif hak durumunun sağlanması anlamına gelmektedir.

İşte hasta hakları açısından hekim-hasta ilişkisinde karşımıza çıkan durum ödev-hak ekseninde özetlenebilir. Bu eksen üzerinden hareketle ge-

leneksel/Hipokratik tıp etiği açısından "ödev"le yükümlü olan tarafın hekimler olduğunu görüyoruz. Bu anlayış içerisinde tarih boyunca ödevliak ekseninin yalnızca bir tarafı vurgulanmış ve devamlı hekimin etik ödevlerinden söz edilmiştir. Kuşkusuz bundan çıkarılabilecek dolaylı anlam hasta haklarının da bulunduğu şeklinde olabilir. Ancak tarih boyunca bu olgu dile getirilmemiştir.

Son onlu yıllarda hastaların sahip oldukları "haklar"dan söz edilmektedir. Yani ödev-hak ekseninde hastalara ait haklar bölümü de doldurulmuştur. Burada hekimlerin hakları ve hastaların ödevleri gibi konuları bir kenara bırakıyoruz.

Ödev-hak ekseninde hastanın hak talep edebileceği kişi, geleneksel alışkanlıkla hekim olarak gözükmektedir. Oysa bugün bunu hekim olarak değil tüm sağlık çalışanları şeklinde algılamamız gerekir. Dahası, artık hasta hakları dediğimizde hasta karşısındaki muhatabın, bir kurum olarak "Hastane"Ter olarak algılanmasına doğru gidildiği görülmektedir. Yani hastane-hasta ilişkisi gibi bir eksen oluşmaktadır.

İnsanların sahip oldukları haklar her yerde önemlidir haklar kişileri ve kişisel değerleri korur. Kişiler, sahip olunan haklar sayesinde eşit muamele görürler. Dünyadaki hasta hakları konusunda girişimlere baktığımızda karşımıza çıkan durum şöyledir: Hasta hakları kavramının dünya toplumuna yerleşmesinin yavaş ve durgun bir gelişme seyri izlediğini söylemek mümkündür. Hızlı biçimde, büyük taraftar topladığı ve sahiplenildiği fazla ileri sürülemez. Hasta hakları bağlamında bugün dünyada görülen etkin faaliyetler daha çok, küçük gruplara ait faaliyetler şeklindedir. Örneğin çocuklar için çalışan gruplar ya da AIDS, böbrek hastaları gibi bazı hasta grupları tarafından daha düzenli biçimlerde dile getirilmektedir. Bununla birlikte hasta hakları konusu üzerine artmakta olan bir ilginin varlığı da inkar edilemez. Tedavi ve yaşam süresini uzatma gibi tıptaki başarılar belli bir ilgi odağı oluşturmaktadırlar. Ayrıca zaman zaman da olsa birçok kişinin tıptan yardım istemek zorunda kalması ve hizmetin kalite ve fiyatı insanları hasta haklarına ilgi gösterilmesine neden olmaktadır (6).

İlk bakışta gün geldiğinde kendi başına da gelebileceği kaygısıyla herkesin hasta hakları

konusuna yönebileceği sanılsa da belirtmeye çalıştığım gibi hiç de öyle olmamaktadır. İnsanlar sağlıklı hallerinde olası hastalık durumlarında ne yapacakları konusunu fazla düşünmemekte, dolayısıyla sağlık konusunda da ne tür haklarının bulunduğunu fazla önemsememektedirler.

Hasta hakları savunucularının konuları, öteki hak konularından farklı özellikler taşırlar. Mantıksal olarak hasta haklarını savunacak kişilerin ilk önce konunun öznesi olan kişiler, yani hasta ya da sağlık sorunları olan kimseler olması gerekir. Bu beklentiye karşın hasta durumunda, kalıcı ya da devamlı bir insan grubunun varlığından doğal olarak söz edemeyiz. Örneğin bir kadın hakları hareketi dediğimizde devamlı bir kadim grubunun varlığı mevcut olabilir. Buna karşın sağlık sorunlarına çözüm bulan kişiler hasta hakları savunuculuğunun öznesi durumunda olmaktan hemen çıkmaktadırlar.

Diğer yandan hasta haklarını savunma noktasında olan hastalar, buldukları noktada ağrı-acı içinde kıvranan insanlardır. O sırada haklarını savunabilecek güçte değillerdir. İstedikleri ilk şey biran önce acılarının dindirilmesidir. Bu noktada en asgari düzey tıbbi bakımı bile kabullenebilmekte ve olası haklarından vazgeçebilmektedirler. Ayrıca hastalık nedeniyle kimi hastaların bilinç ve ruhsal durumları zayıflamaktadır. Yine bir hastane hizmetine karşı savunulabilecek bir hak söz konusu ise, birkaç hafta gibi kısa kalış süresi içerisinde bunun sonucunun alması pratikte neredeyse imkansızdır.

Hasta hakları bağlamında sık duyulan yanlış ve kötü ifadelerden birisi "hastanın ihtiyacı vardı, hakkı değil" şeklindedir. Hastaların da çok zaman bu sözü doğrular biçimde davrandıkları söylenebilir. Oysa hastanın her ikisine de gereksinimi vardır. Sağlık elemanlarının kontrolü altında olan birincil değer yaşam ve sağlıktır. Ancak hizmetle ilgili olası alternatifler arasından bazı seçimler yapmak da hastanın hakkıdır. Bugün hasta özerkliğinin geliştirilmesi ve hastanın kendi başına karar verebilmesi bu anlamda son derece önemli bir konu olarak gözükmektedir.

Son olarak vurgulamak istediğim konu ise hasta hakları girişimlerinde yaşanan tezatır. Bugün hasta haklarının savunuculuğunu yapan kesimlerin başında hekim ve öteki sağlık çalışanlarının gelme-

sidir. Kuşkusuz bu durum sağlık çalışanlarının insan yaşamına verdikleri yüce değer bir başka ifadesidir.

KAYNAKLAR

1. Mumcu A. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri. Ankara: Savaş Yayınları, 1992.
2. Aydın E. Hasta hakları. Aile Hekimi 1995; 1(2):37-40.

3. Mann JM. Medicine and Public health, Ethics and Human Rights. Hastings Center Report 1997; 27(3):6-13.
4. Beauchamp TL. Philosophical Ethics. 2nd ed. McGraw-Hill, Inc. New York, 1991.
5. Engelhard HT. The Foundations of Bioethics. Oxford Uni Press New York, 1986.
6. Annas GJ. The Rights of Patient. 2nd ed. Humana Press New Jersey, 1992.